

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 316.422:316.334.3
ОНР

ЉУБИША МИТРОВИЋ
Фулозофски факултет
Ниш

РАСКРШЋА И АЛТЕРНАТИВЕ У ИЗБОРУ СТРАТЕГИЈА РАЗВОЈА У ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКИМ ДРУШТВИМА*

Сажетак: Аутор у раду разматра проблем избора стратегије развоја у условима транзиције источно-европских друштава.

Полазећи од става да транзиција представља комплексан и противречан процес са неизвесним смером и исходом, аутор анализира различите моделе друштвеног развоја (неолибералне, нео-конзервативне и социјалдемократске) и њихове актере у савремености. Његова анализа указује на доминацију неолибералног модела развоја у већини земаља Југоисточне Европе.

Аутор преферира и поентира значај социјалдемократског модела развоја за подизање нивоа мотивације већине становника и кроз њихово масовно стваралаштво и партиципацију – даљи развој и напредак друштва.

Кључне речи: транзиција, постсоцијалистичка друштва, стратегије развоја, социјалдемократски модел

* Овај рад је део ширег ауторовог истраживања везаног за пројекат Култура мира, идентитети и међуетнички односи у Србији и на Балкану у процесу евроинтеграција (149014), које финансира Министарство за науку и заштиту животне средине Републике Србије.

1. Скица глобалних тенденција у савремености

Крај XX века и почетак трећег миленијума у знаку су: имплозије социјализма, успона неолиберализма и сумрака алтернативних пројеката друштвеног развоја.

Имплозија реалсоцијализма превасходно је генерирана унутрашњим факторима, уз додатни утицај спољних сила и њихових геостратешких интереса.

Послехладноратовско време (1989) у знаку је успона неолиберализма као идеологије и филозофије развоја и настајања поретка експлоатације „без граница” (П. Бурдије). Уместо мултиполаризма на делу је успостављање униполарног светског поретка, као „новог врлог света”.

Глобализација као израз научно-технолошке револуције и нов цивилизацијски оквир развоја човечанства, због задржавања антагонистичког система расподеле друштвене моћи у савремености, најчешће се испољава у форми „асиметричне глобализације” (Е. Тод, Џ. Греј) која технолошки повезује а социјално фрагментише савремени свет. Старе структуралне неједнакости, оличене у енормним класним и регионалним диспропорцијама између развијених и неразвијених земаља (у чињеници да 20% најбогатијих располаже са преко 86% светског богатства а преостали део света свега са 14%) допуњују се новим формама заостајања и зависности као што су информатички и дигитални јаз између развијених и неразвијених земаља, технолошки неокOLONИЈАЛИЗАМ.

Урушавањем реалсоцијализма на Истоку праћено је топљењем социјалне државе благостања на Западу. Упоредо, ова је појава праћена кризом антисистемских и алтернативних пројеката и актера у савременом свету.

Многомилионски покрет „Солидарност” у Пољској одиграо је контроверзну улогу „тројанског коња” у новијој историји. На својим крилима донео је политичке слободе у земљама средње и источне Европе, а уништио основе социјалне солидарности. Социјално атомизирани и фрагментисани радници нашли су се на удару неконтролисане диктатуре капитала. Идеологија људских

права и слобода, под фирмом, извоза глобалне „крстареће демократије”, најчешће је послужила као идеолошки параван за нове облике инструментализације, манипулације и поробљавања.

Процеси интернационалне и трансконтиненталне централизације и концентracије капитала (у форми транснационалних корпорација) упоредо су праћени новим формама хегемоније, неоколонијализма и протекторације (у виду успостављања нових „глобалитарних режима” /И. Рамоне/), већ и распрострањем нове теорије ограниченог суверенитета, доминацијом неолиберализма, функционализма и неопозитивизма, као нових облика системски и конзервативних теорија и идеологија снага status quo. На овом фонду развијена је и идеологизирана теза о настајућем добу „либералних империја” (Р. Купер и Р. Каган) и подели држава на функционалне и неприлагођене (отпадничке), победи вредности либералне револуције и крају историје, о модернизацији као американизацији, тј. мегдонализацији света (Ж. Рицер).

Функција ових нових митова је између осталог да блокирају и гуше критичку јавност, наметну нове облике ауторитарности и репресивне културе у форми нове колонијалне културе зависности. Отуда на крају XX века и почетком новог миленијума имамо осеку критичке мисије интелектуалаца у јавном животу (обнову њихове издаје) и доминацију модела „једнодимензионалног човека” (Х. Маркузе), тј. вредности неолибералне технократске идеологије ковача лажног прогреса. Насупрот овој тенденцији, преспоро се политички организује свет модерног рада и антисистемски нови друштвени покрети, као актери друштвених промена. Појава антиглобалиста и алтерглобалистичких покрета у свету, тек је најважнија и почетак стварања једне нове коалиције политичких и културних актера која нуди наду да је могућ један другојачији свет у односу на постојећи, праведнији и слободнији.

2. Постсоцијалистичка друштва између модернизације и реколонијације – пут у зависно друштво полупериферног капитализма

Обрушавањем реалсоцијализма постсоцијалистичка друштва су се наша у зони „транзиције и избора” (С. Хантингтон). Ослобађањем ауторитарног режима и идеолошког монопола отворен је пут ка социјалном, политичком и духовном плурализму у постсоцијалистичким друштвима. Радикална неолиберална револуција на простору земаља средње, источне и југоисточне Европе утрла је пут историјској рестаурацији капитализма полупериферије и периферија. Већина политичких актера оличених у новодемократским политичким елитама, определила се за неолиберални концепт друштвеног развоја и либерално-демократски концепт политичког система.

Социјални аналитичари већ су написали прве студије о транзицији у централној, источној и југоисточној Европи (Иван Беренда, ГенADIЈ Осипов, Зинаида Голенкова, Мирослав Печујлић, Зоран Видојевић, Младен Лазић, Љубиша Митровић). У њима се анализирају стратегије развоја и актери, промене у социјалној структури, али и други аспекти остварених домета у овим друштвима.

Међу савременим истраживачима постоје контроверзе око схватања природе друштава у транзицији као и теоријских модела за интерпретацију процеса постсоцијалистичке трансформације. Неки социолози сачинили су типологију интерпретативних модела постсоцијалистичке трансформације на: 1. *периферијализација привреде и друштва* (унутар Волерстинове поделе светског система на центар-полупериферију и периферију); 2. *олсолијански концепт група за притисак*; 3. *идеја о политичко-привредним циклусима* и 4. *становиште о политичком капитализму* (С. Болчић). Мирослав Печујлић међу социолозима у Србији сматра да Волерстинов модел периферијализације привреде и друштва, који иде из светско - системске теорије, има аналитичку предност, док колега Слободан Антонић даје предност становишту политичког номенклатурног капитализма, који је изворно формулисао Макс Вебер.

Наша анализа је показала да иза феноменологије друштвено - политичких збивања у деловању друштвених актера у средњој, источној и југоисточној Европи од 1989. године до данас постоји лепеза различитих стратегија развоја. Оне се могу дати у једном прегледном луку од инверзивне стратегије ретрадиционализације, преко неолибералне стратегије зависне модернизације, преко реверзибилне неоконзервативне стратегије ауторитарне модернизације до прогресивне социјал-демократске стратегије развоја (Љ. Митровић, Савремено друштво – стратегија развоја и актери, 1996).

Истраживања говоре да се после имплозије социјализма као доминантни модел друштвеног развоја у земљама централне и источне Европе наметнуо неолиберални модел. Одлике овог модела су: редуцирање друштва на тржиште, преваленција корпорацијског интереса снага крупног капитала на локалном и глобалном тржишту и успостављање нове хегемоније политичких фракција снага капитал/односа у друштвеним и политичким односима. Примена овог англосанксонског модела друштвеног развоја довела је до радикалног разарања старе социјалне структуре и кристализације нове класно-слојне структуре у земљама централне и источне Европе као израз анатагонистичког система расподеле друштвене моћи. Инплементација овог модела „убиственог капитализма” у друштвеној пракси довела је до енормне експлоатације и урушавања радног и социјалног законодавства које је красило најразвијеније западне европске земље, које су се развијале на платформи соција-домкратског модела. С тога је, у глобалним размерама, неолиберални модел све агресивније је поцео да потискује институције социјалне државе благостања у Западној Европи, стварајући потенцијално и од Европске уније високо раслојено и конфликтно друштво. Западна Европа и њена унија, која најчешће служи као идеал новодемократским елитама, и сама се иза свог бљештавог институционалног поретка изнутра фрагментише на неколико кругова земаља, тако да се може говорити и у Европској унији о земљама светског центра, полупериферије и периферија. А критички аналитичари већ пишу о подели Европе на Европу радника и Европу банкара (П. Бурдије).

Доминација неолибералне стратегије у већини земаља и не-критичко њено афирмисање могу плурализам претворити у нови монизам и нову врсту идеологизације, што може довести до негативних консеквенци, као на теоријском тако и на социјално практичном плану.

3. Биланс транзиције у југоисточној Европи – или како се модернизација претворила у контрамодернизацију

„Реформисти” у југоисточној Европи у процесу историјске рестаурације капитализма, применом метода радикалне приватизације, по сваку цену извршили ново политичко насиље над економијом. Ефекти клониране модернизације су катастрофални. Они су оличени у деиндустријализацији, транзиционој рецесији, масовној незапослености, неконтролисаном експлоатацији туђег рада, новим облицима дужничког ропства и ограниченом суверенитету. Наиме, у последњих 15-ак година транзиција у постсоцијалистичким друштвима југоисточне Европе поништила је тековине тзв. деформисане социјалистичке модернизације – оличене у индустријализацији. Негативни ефекти неолибералне стратегије зависне модернизације видљиви су у свим областима привредног и друштвеног живота. Привреда и друштво су разорени. Изузев Словеније која следи један хибридни либерално - демократски и социјал-демократски модел друштвеног развоја, све остале земље се налазе у стању периферизације и у зони периферног капитализма. Већина друштава на овом простору фактички је под доминацијом неоколонијализма и протекторација, то посебно важи за један број земаља насталих на простору бивше СФРЈ.

Без обзира на то што се већина земаља овог региона определила за евроинтеграцијске процесе, овај простор је још увек у знаку наглашене фрагментације и ретрибализације. При том треба истаћи да интеграција овог простора у Европску унију означава облик субглобализације, тј. укључивање у међународну поделу рада, што може представљати изазов за привредне и друге актере у модернизацији и рационализацији система привређивања и јачања партнерске улоге актера са Балкана у међународним односима. Но, како показују истраживања социјалних аналитичара на Западу проширење Европске уније на Исток је пре свега у функ-

цији европских корпорација (Клаус Хосбауер). Овај процес ширења европских интеграција упоредо је праћен ширењем НАТО-а који је продужена рука снага крупног капитала и одбране хегемоније капитал/односа у међународним односима.

Већина земаља југоисточне Европе у процесу транзиције речито илуструју како се пројекат клониране зависне модернизације изродио у контрамодернизацију са бројним негативним ефектима по развој ових земаља. Оцењујући отвореност актера према евроинтеграцијским процесима, неопходно је истаћи потребу самосталног уласка ових земаља и читаве регије у партнерске односе и са другим деловима света као што је то на пример и са Евроазијским земљама. У супротном, стварање нових линија поделе и субрегионална затварања могу бити контрапродуктивна у економском и политичком смислу.

4. Социолошка истраживања друштвене цене транзиције у перспективи избора модела (стратегија) друштвеног развоја у постсоцијалистичким друштвима

Осврт на резултате досадашњих социолошких истраживања биланса транзиције у земљама централне и источне Европе разоткрива праву природу изабраних модела, односно стратегија развоја.

Англосаксонска неолиберална стратегија развоја као доминантни модела садржан у пројектима и пракси деловања друштвених актера у земљама у транзицији, који почива на подређивању друштва слободној игри снага тржишта и поседничком индивидуализму, отворио је пут ка „еманципованом” ропству, клонираној модернизацији, са масовном незапошљеношћу, енормном експлоатацијом, редуцирајући човеково људско биће на једнодимензионално испољавање у лику *homoeconomicus*-а. Овај модел довео је до јачања радне и пословне мотивације једног дела становништва (предузетничког слоја и менаџера), јачајући њихову конкуренцију на тржишту, подстакао је раст продуктивистичке оријентације, али је инхибирао већину становника, искључујући их путем реструктурирања привредне структуре и кроз појаву масовне незапослености и неконтролисаних експлоатација из производног процеса, маргинализујући њихово место и улогу у друш-

твеној структури. Овај модел транзиције генерише мали постотак добитника и огроман проценат губитника у процесу транзиције. Његова је социјална цена превисока и, без обзира на садашњу доминацију, извесно је да ће, пре или касније, због својих негативних социјалних последица по квалитет живота и развоја, наићи на отпор већине становништва и послужити будућим социјалним аналитичарима за писање „црне књиге” транзиције.

Социјалдемократски модел друштвеног развоја, у чијем су средишту стратегија партнерства рада и капитала и социјално усмерена тржишна привреда и солидарност, као што је показало историјско искуство земаља у западној Европи после Другог светског рата, имао је већи развојни, људски и еманципаторски капацитет. Но, неолиберална хегемонија крупног капитала у последњих двадесет година све агресивније деструира овај модел, доводећи до реструктурирања и потискивања институција социјалне државе благостања и до укидања бројних института у области радног и социјалног законодавства који су штитили положај запослених. Овај модел био је идеал не само западноевропског грађанског и радничког покрета, већ и велика нада реформаторским структурама на истоку Европе после урушавања реалсоцијализма. Нажалост, иако имамо снажну аспирацију елита и грађанства према евроинтеграцијским процесима, може се десити да се до уласка ових земаља у састав проширене Европске уније модел социјалне државе истопа!

Без обзира на садашњу доминацију неолибералног модела друштвеног развоја и актуелна искушења социјалдемократског модела, дугорочно посматрано људско друштво, човечанство, пре или касније, вратиће се социјалдемократском моделу развоја, јер он утире пут одрживом развоју у функцији благостања већине становника. Он ствара социјалне и политичке претпоставке да се у перспективи развије и афирмише човечанство као облик глобалне заједнице равноправних грађана и народа, у којој ће „слобода сваког појединца, бити услов слободе свих” (К. Маркс).

5. Будућност човечанства биће у знаку плуралне, демократске и еманципаторске парадигме или је неће бити

Транзиција је комплексан и противречан процес. У праву је амерички социолог И. Волерстин када тврди да транзиција није пријатељска спортска утакмица, већ болан процес у коме има добитника и губитника и да смер и исход тог процеса зависи од низа фактора, актера, њихових развојних стратегија и моралних улога појединаца и друштвених покрета у оновременим и будућим друштвеним борбама.

Досадашњи биланс транзиције, посебно у земљама истичне и југоисточне Европе, ослоњен на неолибаралну стратегију зависне модернизације, извргао се у контрамодернизацијски процес рестаурације капитализма светске полупериферије и периферије, отварајући пут балканским земљама у зависно друштво.

Садашње развојне и друге противречности праћене су идеолошким и другим политичким контроверзама између различитих актера. Упркос доминацији неолибералне тенденције и успостављања хегемоније новог светског поретка у различитим деловима савременог света, треба истаћи да ће преспоро, али сигурно настати интегрисање социјалних и политичких снага нове развојне и цивилизацијске алтернативе, која ће обновити и осавременити вредности пројекта социјалдемократске посткапиталистичке перспективе друштвеног развоја.

Истичући зашто је социјал-демократски модел прихватљивији у односу на неолибарални, треба истаћи да он почива на стратегији социјалног партнерства рада и капитала, на солидаризму, а не на њиховом антагонизму. У вези са тим, посебно за друштва у Русији и Србији, неопходно је скренути пажњу и на значај солидаризма који је садржан у дубинским колективним матрицама оличених у утицају православља на културни образац и културну оријентацију актера.

Наш је пледоаје за многолико социјалдемократско лице глобализације света а не једнодимензионално и неоимперијално. Будућност човечанства биће у знаку плуралне, социјал-демократске и еманципаторске парадигме друштвеног развоја или је неће бити.

The Crossroads and the Alternatives in Adopting the Development Strategy in the Post-socialist Societies

Summary: The paper analyses the problem of adopting the development strategy in the East-european societies engaged in the process of transition. Starting with the premiss that transition represents a complex and contradictory process with an unknown direction and outcome, the author explores the various models of social development (the neoliberal, the conservative and the social-democratic ones) as well as the subjects that implement those models in the modern world. The analysis points to the domination of the neoliberal development model in the majority of the East-european countries. The author gives preference to and emphasizes the importance of the social-democratic development model for raising the motivation level of the majority of the citizens and for the further development and progress of society that can be achieved through their mass participation in the current processes.

Key words: Transition, post-socialist societies, development strategies, social-democratic model